

Predgovor

Svoboda je mnogoznačna beseda, ki se jo vedno znova izkrivlja in zlorablja. Skorajda se zdi, kot da bi bil pojem svobode le še obrabljena, prazna besedna lupina. Vedno se je treba vprašati, katero svobodo imamo v mislih. Sicer vse njene pomene preveva neko (negativno) temeljno določilo, odsotnost primoranja, vendar lahko to v zgodovinsko konkretnih situacijah pomeni nekaj scela različnega: od privilegija do »združenja svobodnih ljudi« (Marx). Svobode se ne da veljavno opredeliti zgolj z vpraševanjem po pogojih njene možnosti ali s pojmovno analizo. Že v *Nemškem slovarju* bratov Grimm je zapisano: »filozofska pojasnila svobode povedo kaj malo«, saj se s to besedo povezuje več od tega, kar prinašajo njene pojmovne opredelitve, nanjo pa se obešajo najrazličnejše potrebe in interesi. Filozofsko pojmovanje svobode mora v sebi reflektirati vse, kar nam ta pojem naslavlja.

Svoboda je vedno zgodovinsko konkretno določen in ob tem izmuzljiv fenomen ne le v teoriji, temveč tudi v stvarnosti: svoboda, ki si jo ometamo, se – ko jo enkrat izborimo – kaj hitro preobrne v odvisnost. Odgovor na to, zakaj je tako, lahko najdemo predvsem pri Heglu in Marxu. Svoboda torej, *prvič*, ni stanje, temveč proces. *Postaja* skozi osvobajanje in v vsakem trenutku jo lahko spet zaigramo, če interes svobode ni več tisti, ki določa delovanje. Kdor govori o svobodi, mora zato predvsem govoriti o zgodovini svobode, v kateri ta *je* kot nekaj stalno postajajočega in v kateri zadobiva obrise, tudi institucionalne. In, *drugič*, svoboda se po teh teorijah ne udejanja brez preostanka in univerzalno, tako da bi prežemala celoten življenjski proces družbenih individuumov, temveč je v realnosti vedno le torzo, zato konkretna svoboda vselej razočara prenapeta pričakovanja patosa svobode, četudi je lahko tako, da je le-ta v procesu osvobajanja neobhodno subjektivno gonilo.

Pričujoči uvod je poskus orisa in pojasnitve teh misli, zato v njem v prvi vrsti ne gre ne za zgodovino tega pojma ne za idejno- oziroma filozofskozgodovinski prikaz problema svobode, pa tudi ne za pregled aktualnih razprav o temi svobode. Gre nam predvsem za to, da prikažemo sovisje med svobodo in osvobajanjem v vzratni navezavi na Hegla in Marxa. Posledica tega je sistematična premestitev koordinat v primerjavi z večino diskurzov o svobodi: ne bo nam šlo za nasprotja, kot so svoboda in nesvoboda, svoboda in determinizem, negativna in pozitivna svoboda, temveč za nasprotje med abstraktno in konkretno svobodo. Pojem konkretne svobode tvori jedro naslednjih izvajanj.

Sistematična navezava posebej na Heglovo filozofijo s seboj prinaša to, da se bodo nekateri deli morda zazdeli za uvod v to problematiko težko razumljivi; to posebej zadeva izvajanja o individualnosti na začetku tretjega poglavja. A četudi za razumevanje nadaljnjega prikaza zadostuje, da rezultat teh izvajanj zgolj vzamemo na znanje, sem želel v osredotočenju na ta sistemsko odločilni problem dati na preskus svojo interpretacijo Hegla in Heglovo pozicijo samo. Kdor bi se rad pogloblje podučil o sodobnih razpravah o problemu svobode, bo v seznamu literature za to našel nekaj napotil; zadevne naslove sem označil z asteriskom.

K pisanju tega teksta me je pregovoril Jürgen Harrer. Zahvaljujem se mu za pobudo ter za svetovanje in podporo pri tem projektu, predvsem pa za njegovo potrpljenje.

Andreas Arndt

1. poglavje

Svoboda, enakost, solidarnost

Komajda je kaka beseda bila in je še tako zlorabljena, kot je beseda »svoboda«. V imenu svobode oziroma osvobajanja se upravičujeta in izvajata zatiranje in nasilje. Zakaj se svoboda preobrne v nesvobodo in osvobajanje v zatiranje? Mar ne bi bilo bolje, da bi se tej očitno obrabljeni, večznačni in za sleherno zlorabo godni besedi raje odrekli? Ali pa je svoboda vedno le nekaj subjektivnega? Vendar, po drugi plati: kdor čuti okove, stremi k temu, da bi se jih rešil in se osvobodil. Kdor se želi znebiti pojma svobode, ta tudi ne sme več govoriti o zatiranju, prisili, odvisnosti in določenosti po nečem tujem. Eno napotuje na drugo. A tako kot ni vsaka svoboda nekaj emancipatoričnega, tudi vsake odvisnosti ne velja enačiti z zatiranjem. Recimo, odvisnost od naravnih – pa tudi družbenih – zakonov omejuje možnosti našega delovanja, a to, da bi se jih želeli rešiti, bi bilo nekaj scela iluzornega. Po drugi strani lahko kot svobodo slavimo nekaj, kar pomeni množično zatiranje. Moto zleta Nationalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP) leta 1935, dve leti po prevzemu oblasti, se je glasil »Vsedržavni strankarski zlet svobode«. Morda to sploh ni bilo mišljeno cinično, saj se svobode – na sledi dolge tradicije – ni pripisovalo individuuumom, temveč imaginarnemu, zamišljenemu kolektivu, t. i. »telesu naroda« [Volksgemeinschaft], ki naj bi v Tretjem rajhu doživelo prerod.

Svobodo lahko preliminarno razumemo negativno, kot odsotnost primoranja. Izraz »svoboda«, »Freiheit«, je, kot nas podučí *Nemški slovar* bratov Grimm, v svojem izvoru povezan s »prostim vratom«, »Freihals«, torej vratom, ki je prost jarma. Ta, ki je svoboden, ima tudi možnosti delovanja (v kakršnemkoli

že obsegu), pri udejanjanju katerih ga ne ovirajo drugi. Po obeh plateh tu vstopa v igro pojem svobodnega hotenja [Willkür], volitivne oziroma hotenjske izbire. Delovanske alternative se izkazujejo tedaj, ko se lahko odločam med dvema objektivnima možnostma in me pri tem ne ovira tuja volja. Če zaenkrat pustimo ob strani vprašanje, ali je o nečem takem, kot je svoboda volje, sploh smiselno govoriti, se v zadevnem jasno pokažeta dve elementarni plati, s katerima imamo pri opredeljevanju svobode venomer opraviti. Na eni strani imamo *objektivno plat*. Svobodo pogojujejo objektivne možnosti, v kolikor jo determinirajo vsakokrat dane razmere. Po drugi strani pa ima svoboda vedno tudi *subjektivno plat*. Če po delovanskih alternativah ne posežemo, te kot take ne bodo udejanjene, ampak podvržene igri objektivnih determinacij. Iz tega začasno sledi, da moramo svobodo vedno opredeljevati v njenem razmerju z nujnostjo, saj je njena objektivna plat determinirana in s svoje strani sama determinira odprti prostor možnosti našega delovanja, po katerih volitivno posežemo ali pa ne, oziroma pri udejanjenju katerih nas lahko ovira tuje hotenje. V vsakem primeru je treba svobodo hotenja in delovanja navezovati na neki objektivno dani prostor možnosti. To pa tudi pomeni, da je podmena o nekakšni predhodni absolutni svobodi individuuma, ki jo zamejujejo zgolj razmere, v katerih ta živi, nekaj iluzornega. Nasprotno, svobodo in njeno udejanjanje velja umeščati le znotraj družbenih vezi – vključno z odnosom družbe do narave. Ne velja niti to, da bi se sprijaznili s prisilo tako imenovane stvarne prisile kot z nečim, kar že vnaprej »nima alternative« (kar je priljubljeni izraz neoliberalnega diskurza), kot tudi ne to, da je brezmejna svoboda posameznika smoter po sebi, temveč je treba svobodo meriti ob tem, koliko je ta združljiva s pogoji družbenega življenja. Skratka: v realnosti svoboda ni abstraktna kategorija, temveč podlega mnogoterim pogojem, zato se njeno udejanjenje iz perspektive posamičnega subjekta prej ko ne kaže kot kompromis.

Izvorno je »svoboden« (v grščini: *eleútheros*) oziroma svoboda (grško: *eleuthería*) oznaka nekega politično-družbenega stanja stvari (prim. Warnach idr. 1972; Sturma 1999). Svoboden je tisti, ki z enakimi pravicami pripada svojemu ljudstvu – recimo kot državljani *polis* – v nasprotju z nesvobodnim, sužnjem in hlapcem. Nesvobodni je po pravilu vojni ujetnik, ki pripada drugemu ljudstvu. Tudi v stari germanščini je bila *frí* oznaka za pripadnika lastnega ljudstva ali plemena, v nasprotju s podrejenim tujcem kot sužnjem ali hlapcem. V obeh primerih »svoboden« najprej označuje skupen izvor in pripadnost neki etniji, obenem pa tudi razločevalno obeležje v razmerju do nesvobodnih, ki implicira določene politične in družbene pravice. Ni treba, da bi pri tem šlo za dejansko izenačenost vseh svobodnih, saj praviloma tudi med svobodnimi obstaja neenakost zaradi odnosov gospostva, privilegijev itn. Biti svoboden je negativno določeno z *ne biti* nesvoboden (suženj ali hlapec), kar pozitivno praviloma pomeni, da lahko razpolagaš z določenimi delovanjskimi alternativami, iz katerih so nesvobodni izključeni. Pomembno obeležje svobodnega je recimo to, da (vsaj pravno) ni vezan na določen kraj prebivanja, medtem ko nesvobodni o tem ne more odločiti.

V tem izvornem razumevanju je svoboda dvoznačna. Po eni strani se nanaša na kolektivni subjekt (*polis*, ljudstvo, pleme itn.), ki je navzven svoboden in ne podlega tujemu gospostvu. Po drugi strani pa se nanaša na družbeno in pravno razlikovanje znotraj reproduktivne skupnosti (svobodni na eni ter sužnji in sluga na drugi strani), ki *ni* identična s kolektivnim subjektom, h kateremu sodijo le svobodni. Oboje pa se v pretežni meri izvorno prekriva, saj so nesvobodni *znotraj* reproduktivne skupnosti po pravilu pripadniki nesvobodnih, podrejenih ljudstev. To ujemanje se začčenja razpuščati v enaki meri, v kateri se kolektivni subjekt v spremenjenih družbenih okoliščinah pričinja konstituirati kot država oziroma politična skupnost *in* pri tem vase v celoti ali pa delno integriira tudi

